

Zr. Agatha
Zr. Winfrida
van de Onze Lieve Vrouwe Abdij
Oosterhout

Dames en Heren,

Wij zijn niet gewend in het openbaar te spreken, maar toch profiteer ik gaarne van deze gelegenheid om mej. Janssens te danken voor het feit, dat zij ons de kans heeft gegeven aan het conserveren van antieke textilia een bijdrage te leveren. Ik dank haar ook voor alle contacten, die zij hiertoe voor ons gelegd heeft. Eerst liet zij ons aan huis een opleiding volgen, daarna zorgde zij ervoor, dat wij in Riggisberg op het atelier van de Abegg Stichting een hele winter hebben kunnen werken. Over wat wij daar gedurende vijf maanden gedaan, gezien en geleerd hebben willen wij graag iets vertellen.

Dit atelier werkt onder de zeer bekwame leiding van mevrouw Flury Lemberg, die zelf haar opleiding kreeg in München en daarna gedurende bijna twintig jaar de antieke kerkgewaden, wandtapijten en vele vaandels en kostuums van het Historisch Museum in Bern conserveerde. Van haar kostbare ervaring hebben wij in de afgelopen winter ruimschoots kunnen profiteren en wij zijn vastbesloten haar principes te volgen. In het kort samengevat luiden deze ongeveer als volgt:

1) De restauratie van textilia moet altijd opnieuw kunnen worden opgevat, niet alleen op korte termijn, ook in de toekomst;

2) De methoden en materialen, die ervoor worden gebruikt, mogen op de originele textilia geen of zo weinig mogelijk schadelijke invloed kunnen hebben. Daarom gebruikt mevrouw Flury bij voorkeur zuivere zijde en/of gezuiverde katoenen batist en andere gezuiverde katoenen stoffen. Deze moeten tevens goed geverfd kunnen worden;

3) Ingrijpen met restauratie is alleen verantwoord wanneer daartoe een absolute noodzaak bestaat. En dan dient altijd de voorkeur te worden gegeven aan het werken met de naald.

Dat wil dus meteen zeggen, dat het beter is niets te doen als hiervoor de textiel van antieke waarde langer bewaard kan blijven. Zij heeft een afkeer van plakmethoden en dit laat zich begrijpen als men de treurige gevolgen daarvan aanschouwt op de tentoonstelling van de Abegg Stichting.

In grote lijnen kan men, meen ik, zeggen, dat mevrouw Flury drie werkmethoden heeft:

1) Graag wast zij eerst, grondig en beslist, maar alleen als de textilia onder behandeling zeer vuil zijn en een wasbeurt tevens verdragen kunnen.

Wassen is uiteraard ook alleen mogelijk als het object op kleurechtheid is onderzocht;

2) Zij past de methode van de „kalten wickel“ toe, waarbij dus eigenlijk niet gewassen wordt, maar waarbij het object op vochtige doeken wordt gespannen;

3) Als de textilia zodanig versleten zijn, dat deze zelfs nauwelijks met een naald kunnen worden aangeraakt, is er nog de mogelijkheid van het zogenaamde „saunabad“ gebruik te maken. Daarna wordt het object achter glas geplaatst, of, bedekt met een laagje crêpeline, bewaard. Mevrouw Flury neemt in haar werkwijze nooit enig risico.

Van mejuffrouw Janssens kregen wij vijf waardevolle stukken om in Riggisberg te behandelen, en daarop

Restauratie van Paramenten

werden ongeveer alle conserveringstechnieken van mevrouw Flury toegepast. Deze stukken waren:

De albe van de heilige Bernulfus; de Cuneradoek; een in reliëf geborduurde manipel; de dalmatiek van David van Bourgondië; en een Chinees geborduurde koorkap uit de 18de eeuw. Dit laatste voorwerp kreeg een saunabad, waarover later meer.

Het lijkt me voor U het meest interessant iets meer in detail over de beroemde albe te horen; Zr. Winfrida zal daarna nog wat vertellen over de andere stukken. Wij zijn begonnen het goudbrokaat van het linnen van de albe af te tornen. Dit brokaat, dat nog in zeer goede staat verkeert, werd apart in het gebruikelijke Lusynton gewassen, of wel geweekt gedurende twee uur in een oplossing van Lusynton in gedemineraliseerd water. Lusynton is een natuurlijk schuimprodukt, onschadelijk voor textilia, en biedt tevens het voordeel, dat het aan oud zilver- of gouddraad de oude glans teruggeeft. Het wassen bestaat als handeling in het met een stomp borsteltje haaks over voor- en achterkant van het gouddraad heen borstelen, zonder de met zijde ingeweven figuurtjes te raken. Daarna werd nog vier keer gespoeld in gedemineraliseerd water, want het schuim laat zich niet zo eenvoudig verwijderen. Gewoonlijk laten we derhalve de gewassen stoffen nog enkele uren in de laatste spoeling staan. Bij een wat minder sterk object nemen we een sponsje. Daarmee mag overigens nooit gewreven worden, doch altijd alleen gedept. Bij zeer zwakke textilia wordt alleen met de hand gewerkt en voor het allerfijnste linnen, zoals dat van de albe, wordt alleen de oplossing in het bad iets in beweging gebracht.

In natte toestand werd het linnen vervolgens zeer strak met spelden opgespannen, zodat alle valse plooiën verdwenen. Deze manoeuvre vraagt stevige vingers. Van de albe zelf werd ook de batisten voering, er bij een vorige restauratie op aangebracht, verwijderd. En ook de zeer fijne stoppen hebben we er vóór het wassen uitgepeuterd. Voor mevrouw Flury zijn stoppen namelijk restauraties, en om trouw te blijven aan haar normen bij het conserveren van oude textilia geeft zij er de voorkeur aan een gat te laten voor wat het is en het alleen vast te zetten op een batisten of mousseline ondergrond met behulp van het spansteekje. Dit steekje behoort onzichtbaar te worden aangebracht.

Vóór het wassen werden ook nog eerst alle roestvlekken met Blankit vlot en geheel verwijderd. De albe bleek geen naden op de schouders te hebben, zodat we genoodzaakt waren de naden opzij van de spieën los te tornen, opdat na het wassen dit grote stuk linnen in zijn gehele lengte kon worden uitgelegd. Dit hangt weer samen met een principe van mevrouw Flury, dat het gebruik van de strijkbout verbiedt. In plaats daarvan wordt het natte stuk op een glazen tafel uitgelegd. Aangezien tijdens het wassen de natuurlijke in de textiel aanwezige vezellijm weer wordt geactiveerd krijgt de stof na droging weer vastheid. Daarom is het zo belangrijk om van de te conserveren stukken de oude voeringen, mits kleurecht, te laten zitten. In Riggisberg hebben wij meerdere kazuifels

met voering en al gewassen en weer opgespannen. Omdat het linnen vliedun is geworden en onder het gewicht van het brokaat nogal was uitgezakt zijn wij met deze behandeling vier dagen bezig geweest. Maar het resultaat was gelukkig goed; het linnen werd één lange baan van ongeveer 4 m bij 90 cm. Het was tijdens het lostornen van de zijnaden, dat wij constateerden inderdaad met het originele linnen te doen te hebben.

Het was een apart probleem om bij de behandeling het stukje smock niet aan te tasten, terwijl het linnen daar toch absoluut losgetornd moest worden, opdat het geheel uitgelegd kon worden. Het trensje, dat de twee zelfkanten van het linnen samenhiield, vormde de top van het patroontje van de smock.

Mevrouw Flury heeft het daarna zelf weer aan elkaar getoverd, zonder aan het trensje te raken. Dat vertrouwde ze verder aan niemand toe. Ik mag hierbij nog aantekenen, dat de smock aan beide kanten niet hetzelfde patroon heeft.

Toen het linnen droog was hebben wij de albe met zuivere katoenen batist, en dus zonder enig apprêt, gedoubleerd en over de hele oppervlakte met onzichtbare rijgsteekjes vastgezet. De gaten hebben wij daarna nog extra met spansteekjes verzekerd. Ook de spieën tot en met de plooitjes van de smock zijn hiermee gedoubleerd, evenals de mouwen. Er werd vooral op toegezien, dat de batisten ondergrond overal met het linnen van de albe correspondeerde. Daartoe werden eerst van alle onderdelen sjablonen gemaakt.

De nieuwe batist heeft aldus het volledige gewicht van het zware goudbrokaat te dragen gekregen, zonder dat het dunne linnen er met blazen of los overheen kan komen te hangen. Het was een moeilijk maar boeiend werk om daarna alle onderdelen weer zo op en aan elkaar te krijgen, dat niets kon uitzakken, rimpelen of kreuken.

Het tweede stuk, dat wij onderhanden namen, was de worgdoek van Cunera — een weefsel, naar men zegt, uit de vijfde eeuw. Het is jammer, dat die doek niet kan spreken, want hij schijnt wonderlijke dingen te hebben beleefd. U kent misschien de legende: Cunera zou één van de gezellinnen van de heilige Ursula zijn geweest. Zij werd voor de marteldood gespaard door de koning, omdat deze „door hare schoonheid tot bermhertigheid bewogen werd“. Zij wordt dan in het paleis van de koning opgenomen, waar zij aandacht trekt door bidden, vasten en alle deugden, die de schrijver maar bedenken kon. Het gevolg was, dat de koningin — niet zo overtuigd van de platonische liefde van de koning, die Cunera op alle mogelijke manieren met eerbewijzen overlaadde — in jaloezie ontvlamde. „Wanneer de koning op jacht is, soo hebben de koningin ende hare Caminiere Cunera op der aerde liggende, met een dweele geworcht, welke dweele noch in de kercke aldaer bewaert wordt“.

De koningin verstopte toen het lijk, dat natuurlijk door een wonder ontdekt werd. Dit alles zou zich hebben afgespeeld in 453.

De heilige Willibrord zou vervolgens de translatie van de relieken hebben verricht en naar Rhenen hebben overgebracht. Tot zover de legende.

Het gaat hier om een écru linnen doek met als versiering in dezelfde kleur linnen-golven, regelmatig over

het oppervlak verspreid. De doek zat op een paarse ondergrond bevestigd en had veel roest- en bloedvlekken.

De conservering van deze worgdoek bestond in het wassen, waarbij wij speciale aandacht moesten schenken aan de lokken of golven. Deze mochten namelijk niet stijf uit het water komen en moesten hun oorspronkelijke ondulatie behouden.

Eerst hebben wij de paarse ondergrond, die een latere toevoeging was, verwijderd. De gaten in de doek waren met donkerbruine zijde gestopt. Ook die stoppen haalden wij eruit. Vervolgens werden de roestvlekken verwijderd met Blankit. Er zaten ook veel bloedvlekken in, maar deze hebben wij er niet uitgehaald, omdat zij een deel van de reliek zijn. Of wij daaraan goed hebben gedaan staat natuurlijk ter discussie.

Wij begonnen ons werk met het nemen van een aantal proeven op een paar linnen lokken om te kunnen vaststellen hoe deze zich in het water zouden gedragen. Toen wij zagen, dat deze hun oorspronkelijke ondulatie behielden, werd de hele doek een nacht lang in een oplossing van Lusynton in gedemineraliseerd water ingeweekt. De dag daarop werd de doek gewassen. Daarna werd het meeste water met een sponsje en met celstof weggenomen en werd iedere lok apart op een glasplaatje uitgelegd. Vervolgens werd een stuk katoen geveerd in de kleur van de doek. Dit katoen werd onder de doek van Cunera gelegd en er ter ondersteuning aan bevestigd. Langs een aantal kleine gaatjes werden spansteken aangebracht, waarvoor dunne zuivere zijde werd gebruikt.

Van de vijf stukken was de doek van Cunera het eerste klaar. De albe van Bernulfus gaf ons in die vijf maanden van Riggisberg het meeste werk. Af en toe werd de albe even opzij gelegd en kregen de andere stukken een beurt, die ons, in vergelijking met de albe, betrekkelijk weinig te doen gaven.

Het volgende stuk was de dalmatiek van David van Bourgondië. Hiervoor zouden wij een nieuwe techniek leren, en wel die van het „feuchten“ of de „kalten wickel“. Deze dalmatiek was nog in zeer goede staat. Zoals gezegd door Zr. Agatha, geeft mevrouw Flury de voorkeur aan wassen, maar dan alleen als dat strikt noodzakelijk is. Deze dalmatiek van fluweelbrokaat, met zijn hoge pool, was niet vuil genoeg voor een wasbeurt. Wel zaten er veel valse plooiën in en die wilden wij er graag uithalen.

Eerst werd de rood-satijnen voering — een latere toevoeging — eruit getornd. Vervolgens werd overgegaan tot de techniek van de „kalten wickel“. Daarbij is de werkwijze als volgt:

Men neemt een groot stuk zachtboard, overspant dit met plastic en bedekt het plastic met een vierdubbele vochtige doek. Daarop wordt de dalmatiek in zijn gehele lengte uitgelegd en vanuit het midden vastgespeld, enwel zo, dat alle valse plooiën verdwijnen. Op het met plastic bedekte zachtboard worden om de dalmatiek heen gewichtjes gelegd. Vervolgens wordt de dalmatiek over die gewichtjes heen ook overspannen met plastic en wel zodanig, dat het plastic niet met het fluweelbrokaat in aanraking kan komen. Het plastic wordt daartoe ook met gewichtjes strak gespannen gehouden. Aldus ingepakt kan de dalmatiek het vocht uit de vierdubbele doek eronder aantrekken en absorberen. De onderliggende doek mag evenwel niet té vochtig zijn, noch te droog. Zo afgedekt blijft de dalmatiek ongeveer twee uur liggen. Dan wordt het plastic weer verwijderd en wordt gewacht tot de dalmatiek en de eronder liggende doek aan de lucht zijn ge-

droogd. Is het fluweel vrijwel droog, dan wordt het opgeborsteld.

Na deze behandeling op onze dalmatiek te hebben toegepast waren alle valse plooiën verdwenen en had de dalmatiek zijn oorspronkelijke stijfheid weer teruggekregen. Tenslotte wil ik nog opmerken, dat wij aan de binnenkant van de dalmatiek blauwe linnen draden vonden, die afkomstig waren van de originele voering. Derhalve hebben wij nieuw linnen in diezelfde kleur laten verven en dit als voering in de dalmatiek bevestigd.

Nu dan iets over die al even genoemde nieuwe techniek, namelijk die van het zogenaamde saunabad. Bij de vijf stukken uit Utrecht behoorde ook een 18de-eeuwse koormantel, bestaande uit een wit-zijden ondergrond met daarop Chinese vogels en bloemen geborduurd. Aanvankelijk werd verondersteld, dat de kleuren van het borduursel niet echt waren, maar bij nader inzien bleek de kleurechtheid zeker. Ter behandeling konden wij kiezen uit twee mogelijkheden: wij konden de koormantel in z'n geheel wassen in de al genoemde Lusynton-oplossing in gedemineraliseerd water, maar aangezien we niet wisten hoe het borduursel op zo'n bad zou reageren namen wij een klein stukje stof, waaraan de agraaf bevestigd was geweest en deden daarop een proef. Het werd wel schoon, maar het borduursel verloor iets van zijn karakter. Derhalve kozen we voor een andere techniek, die van het saunabad.

Opnieuw werd een groot stuk zachtboard genomen en dit werd weer met plastic bespannen. Daarop werd de koormantel in z'n hele lengte en breedte uitgespreid en ook weer van het midden uit vastgespeld. Dit laatste deden Zr. Agatha en ik samen: de een trok de stof glad en de ander stak langs het borduurwerk de spelden in. Daarna werd de koormantel, vastgespeld op het zachtboard, de wasruimte, of liever gezegd het saunabad binnengedragen. In deze ruimte was met allerlei middelen urenlang alles gedaan om tot een grote stoomontwikkeling te komen. De koormantel werd op een grote tafel neergelegd, maar zodra de mantel door de stoom vochtig was geworden begon de zijde te trekken. Derhalve hebben wij de mantel weer naar buiten genomen en opnieuw opgespeld. Het bleek, dat in deze vochtige toestand de mantel beter glad te krijgen was. Na opnieuw in het saunabad te zijn geplaatst en daar enkele uren in te hebben doorgebracht bleek het euvel zich niet te herhalen. Om te voor-

komen, dat condensatiedruppels van het plafond op de mantel zouden neerlekken werd de mantel met het zachtboard dit keer evenwel niet neergelegd maar verticaal geplaatst. Na deze behandeling van enkele uren had de koormantel, die eerst een tamelijk verformfaaide indruk had gemaakt, weer een mooie, gladde huid gekregen.

Wij hebben ook kunnen vaststellen, dat de voering oorspronkelijk lichtblauw is geweest en het is dus ook in deze kleur, dat wij een stuk batist verfd en om als nieuwe voering te kunnen aanbrengen.

Het vijfde stuk, dat wij onderhanden namen, was een manipel met daarop in applicatiewerk appels en peren, gevuld met watten en papier. Nadat het borduurwerk op kleurechtheid was onderzocht hebben wij de manipel op de eerder aangeduide wijze gewassen, en leerden daarbij, dat borduurwerk in reliëf op basis van watten en papier dus gerust in die beproefde oplossing kan worden geplaatst zonder van hoedanigheid te veranderen. Zonder deze ervaring in Riggisberg zouden wij iets dergelijks in ons eigen atelier nooit hebben aangedurfd.

Bij de stukken, die wij, na in Bern te zijn geweest, thuis in Oosterhout hebben geconserveerd behoorde ook de reliek van Lebinus. Dit is een weefselfragment van linnen en zijde uit de 6de of 7de eeuw, met daarin geweven een oranje figuur. Onder leiding van mevrouw Flury, die toen in Oosterhout was, hebben wij dit stuk gewassen, waarna het op een tafel werd uitgelegd opdat de draden weer recht kwamen te liggen. Wij meenden, dat dit reliek het beste kon worden uitgestald op een houten plankje, bekleed met geverfde mousseline of crêpeline. Het was bevredigend na het wassen te kunnen constateren, dat de zijde weer zijn oorspronkelijke glans had teruggekregen. Ook conserveerden wij thuis nog een tiental gobelinkussens. Voor deze behandeling gebruikten wij grote borduurramen, die aanmerkelijk meer gemak verschaffen dan de gebruikelijke tafels. Gewoonlijk zijn gobelinkussens nogal versleten. Wij beginnen dan met wassen, althans als onderzoek heeft uitgewezen, dat ze kleurecht zijn. Daarna zoeken wij een wollen of linnen ondergrond, of, indien nodig, verven een stof in de bij het object meest passende tint. Deze ondergrond spannen wij op het borduurraam en bevestigen daarop, met spansteekjes en onzichtbare hechtsteekjes en gebruik makend van zuivere zijde, het gobelin.

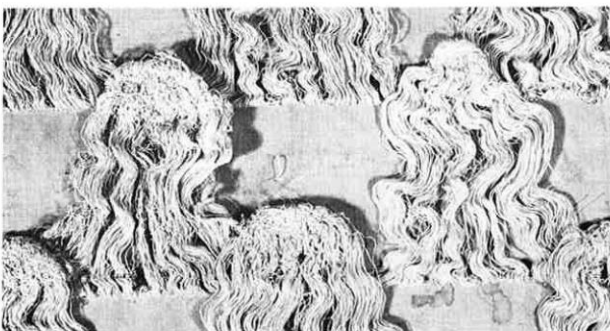
Zogenaamde Albe van Bernulphus, vóór restauratie
Linnen met brocaatweefsel (Sicilië midden of 3e kwart 12e eeuw)

Zogenaamde Albe van Bernulphus, ná restauratie
Oud - Katholiek Museum, inv.nr. T. 91

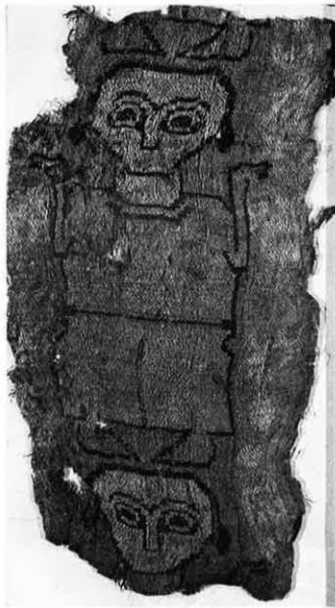
Detail brocaatstukken van de Albe van Bernulphus
Brocaatweefsel (Sicilië midden of 3e kwart 12e eeuw)

Detail Zogenaamde Worgdoek van Cunera
Linnen, Egypte 5e - 6e eeuw

Zogenaamde Worgdoek van Cunera, ná restauratie
Oud - Katholiek Museum, inv.nr. T. 65

Reliek van Lebuinus,
links vóór, rechts ná restaura-
tie
Linnen met zijde
Angelsaksisch (?)
6e - 8e eeuw
Oud-Katholiek Museum,
inv.nr. st. 83

Dalmatiek van David van Bourgondië, ná restauratie
Italiaanse rode fluweelbrocaat en Noord-Nederlands borduurwerk ca. 1500
Oud - Katholiek Museum, inv.nr. 90 a